

# Pension

**D**agens svenska löntagare kan som regel räkna med att få en pension som det går att leva på med en någorlunda bibehållen standard efter den yrkesverksamma tiden. Det allmänna lagstiftade pensions-systemet ger en bas och tjänstepensionen byggd på kollektivavtal är en viktig påbyggnad som kommer flertalet löntagare till del; alla arbetsgivare som är bundna av kollektivavtal är skyldiga att betala in avgifter till ”avtalspension” för sina anställda.

Allmänna pensionssystemet har från 1999 ersatt folkpensionen och ATP (allmän tjänstepension). Folkpension som begrepp för lagstiftat stöd på ålderdomen går tillbaka ända till 1913 då ”arbetarfrågan” var akut; nivån var låg och pensionen främst avsedd för arbetare. På denna byggdes vidare till 1948 års allmänna folkpension. ATP infördes som tidigare framgått 1960.

Den avtalade tjänstepensionen skiljer sig åt beroende på arbetsmarknadssektor – privat, statlig eller kommunal – och är inom privat sektor olika för tjänstemän och arbetare. En del svenska privattjänstemän blev redan på 1920-talet delaktiga i en ordning som sedan har byggts ut till att gälla allt fler och som torde vara världsunik, nämligen att företagen betalar in premier till en gemensam försäkringsanstalt, vilket gör att löntagaren inte riskerar att förlora pension när de byter arbetsgivare. Statstjänstemän kunde ännu i slutet av 1940-talet förlora pensionsrätt om de sade upp sig.

Pension i modern mening föregicks inom den privata företagssfären av ett patriarkaliskt husbondeansvar, ett ansvar som dock gröptes ur med industrialismens intåg, först för arbetare men in på 1900-talet även för tjänstemän. På den offentliga sidan befästes däremot år 1907 statens höghetsrätligt grundade ansvar för sina underlydande genom en särskild lag om ordinarie tjänsteinnehavares rätt till pension. Det tänkesätt som då rådde blir tydligare vid en jämförelse med Tyskland där det motsvaras av beamte-systemet. En Beamter betalar

fortfarande ingen försäkringsavgift och åtnjuter Pension från staten. Tjänstemän och arbetare betalar avgift och åtnjuter Rente från en försäkringsanstalt. Vid översättning till svenska försvinner emellertid den patriarkaliska klangen hos det förstnämnda begreppet och båda blir "pension". Även i Sverige var det länge en principiell skillnad mellan privat och statlig tjänstepension. Den förra var något de berörda gjort rätt för, den senare ett nådevedermåle från staten, eller som det hette – Konungen.

### "... den anställdes egendom"

Moderna pensionssystem förutsatte särskilda fonder. Till att börja med valde många företag avsättning i egna fonder som vid kris dock lätt försvann till andra ändamål. Detta stred, enligt en skrivelse år 1925 till regeringen från Bankmannaföreningen som von Zeipel upprättat, mot rättskänslan: "arbetsättningen – den må utgå som nulön eller framtidslön, dvs. pension – intjänas successivt och är den anställdes egendom." Därför krävde föreningen lagstiftning för att förhindra att pensionsfonder utnyttjades för andra ändamål än pensioner, dock utan direkta resultat, säkerligen beroende på att Svenska Bankföreningen sade nej. I Bankvärlden återgavs arbetsgivarnas yttrande undertecknat Marc. Wallenberg – enligt redaktören von Zeipel, ett ur flera synpunkter egendomligt aktstycke. Där varnades för att en lagstiftning som den begärda skulle leda till att bankernas villighet att ordna pensionsfrågan betydligt skulle avta.



Pensionsfrågan var viktig på flera sätt. Sveriges Privatanställdas Pensionskassa dit företag kunde ansluta sina tjänstemän startades 1917. Tio år senare bytte den namn till Svenska Personal-Pensionskassan, S.P.P.

Sedan 1917 fanns Sveriges Privatanställdas Pensionskassa (SPP) till vilken företag kunde ansluta sina tjänstemän. Den hade tillkommit på initiativ av Brukstjänstemannaföreningen och inrättats av Industriförbundet och handelskamrarna. Den viktiga principen om pensionsrättens ”oantastbarhet” gällde redan från början, vilket innebar att den anställde inte förlorade sin rätt om han gick över till ett annat företag. SPP fick emellertid ingen större anslutning på grund av konkurrens från andra kassor och från företagens egna fonder. Särskilt allvarligt var hotet från livförsäkringsbolagens pensionsrörelse ”Sverige” som erbjöd samma villkor som SPP, men lät företagen bestämma om pensionen skulle följa med tjänstemannen eller inte när han lämnade företaget. Finn Bergstrand har i sin bok om Daco lyft fram hur ”Sverige” noterade organisationssträvanden hos vissa tjänstemannagrupper i syfte att påverka pensionsfrågan och varnade för att det kanske handlade om ”bildandet av fackföreningsmässigt ordnad organisation, som under tillämpning av strejkhott m.m. skulle söka tvinga sina önskemål igenom”.

En Tjänstemannasammanslutningarnas Pensionskommitté (ТРК) bildades 1927. Drivande var Viktor von Zeipel och arbetsledarnas ombudsman Ernst Ahlberg, och bakom föreningen stod i stort sett samma organisationer som några år senare bildade Daco. Kommitténs aktivitet bidrog till att ”Sverige” gick upp i SPP, som bytte namn till Svenska Personal – Pensionskassan, och till att Ernst Ahlberg fick en suppleantplats i den nya pensionskassans styrelse. De privatanställda tjänstemännens pensioner byggdes successivt upp genom företagens avtal med SPP. När SPP fyllde 25 år var Ernst Ahlberg sedan länge ordinarie i styrelsen och en av dem som skrev i den jubileumsskrift som gavs ut. I en mer talrik ”överstyrelse” återfinns sex ledande företrädare för Daco, SIF, SALF, HTF, Bankmannaföreningen och Brukstjänstemannaföreningen. Senare fick SPP:s styrelse lika många ledamöter från arbetsgivar- och arbetstagsidan.

## **Tjänstepensionsfrågan**

Efter det att beslutet om införande av en grundpension (folkpension) för alla fattats 1946, blev det dags för den socialdemokratiska regeringen att gripa sig an frågan om tjänstepension för alla anställda i enskild tjänst. Det var LO som drev på och i det utredningsarbete som pågick till 1955 var Ernst Ahlberg TCO:s representant; från 1952 var han riksdagsledamot för Högerpartiet. Ahlberg argumenterade för höjd folkpension för alla, som alternativ till påbyggnad i form av en lagstadgad tjänstepension baserad på tidigare lön. I stället förordade han att bygga vidare på de frivilliga lösningar han kände så väl från SPP, och han fick stöd från SAF.

TCO valde att inte ta ställning mellan folkpensionsalternativet och en försäkringsmässig pensionering. I stället förordades fortsatt utredning, varvid frågan om undantag för ”stats- och kommunaltjänstemän samt andra grupper med klart bättre förmåner” måste tas upp. Det var ”ett oavvisligt krav” att en reform inte skulle leda till försämringar för tjänstemännen.

Under 1956 års valrörelse fick olika tänkbara framgångsvägar starkare partipolitisk färgning än tidigare. I den koalitionsregering mellan socialdemokrater och bondeförbundare som bildades fanns ingen enighet om pensionerna. Utredningsarbetet fortsatte emellertid, nu med Otto Nordenskiöld som TCO:s representant. Ahlberg hade pensionerats från SALF och lämnat TCO:s styrelse men kom med som representant för Högerpartiet och fortsatte att driva sin frivilliglinje med satsning på folkpensionen, något som nu särskilt slog an hos Bondeförbundet och så småningom blev linje 2 i folkomröstningen. Nordenskiöld bestämde sig däremot – som tidigare framgått – för den obligatorielinje som Socialdemokraterna och LO drev och som SIF med Harald Adamsson i spetsen var emot.

I avhandlingen *Tjänstepensionsfrågan* skriver statsvetaren Björn Molin, sedermera riksdagsledamot för Folkpartiet och statsråd, att ”TCO:s ställningstagande tillmättes stor politisk betydelse och avvaktades med stort intresse.” Han redogör också noggrant för behandlingen inom TCO som ledde till att en oenig styrelse kallade in representantskapet, och hur detta efter lång debatt förkastade obligatorielinjen, varefter en knapp majoritet beslutade rekommendera styrelsen att inte ta ställning i principfrågan. Detta innebar att SIF inte fick stöd för sitt nej. Till bilden hör att SALF med ny ledning sade ja till obligatoriet.

För Otto Nordenskiöld var ATP-frågan en viktig samhällsfråga, inte bara en intressefråga för tjänstemannagrupperna. Som TCO-företrädare var han inställd på att ta ett brett samhällsansvar. Eller som han uttryckte saken i en intervju långt senare, då han hänvisade till sitt särskilda yttrande i pensionsutredningen:

*att man från tjänstemannasidan inte ska driva negativa socialpolitiska ståndpunkter bara därför att man inte har någon nytta av det. Men om man inte tar skada av det, ska man kunna acceptera det ur solidaritetssynvinkel. Det är den röda tråden i det yttrandet som väl spelade en viss roll för den interna debatten inom TCO.*

Därför engagerade han sig för lagfäst rätt till ATP enligt linje 1.

För Harald Adamsson handlade det först och främst om att bädda för förhandlingar med SAF. Inom SIF fanns också en stark opinion för att bygga vidare på det populära SPP-systemet.

Därför engagerade han sig för linje 3: ”frivillig försäkring genom kollektivavtal, eller andra typer av överenskommelser”. Om denna linje vann, resonerade

Adamsson, betydde det att frågan var borta från den politiska dagordningen. SIF skulle då omedelbart ta kontakt med SAF för att få till stånd ett avtal om ett enhetligt pensionssystem för industrins tjänstemän. SAF hade ju också flera gånger sagt att man var beredd att förhandla, både med tjänstemännen och LO. Säkert skulle det vara positivt för förhandlingsklimatet att ha stått på samma sida som SAF. Men även om linje 1 vann – att Bondeförbundets linje 2 skulle ta hem segern var osannolikt – skulle det vara en taktisk fördel inför förhandlingar att inte ha agerat för obligatorielinjen; då skulle inte arbetsgivarna kunna säga att ”ni har fått det ni ville ha”.

Nu blev resultatet att linje 1 fick flest röster, att koalitionsregeringen upplöstes, att nyval utlystes och att en socialdemokratisk regering bildades som i andra kammaren kunde få stöd av 115 ledamöter, precis lika många som den borgerliga oppositionen. Vid det slutliga avgörandet 13 maj 1959 om regeringens ATP-proposition valde folkpartisten och varvsarbetaren Ture Königson att lägga ned sin röst och därmed var propositionen antagen. Själv blev han utfrysad av partiet.

TCO hade under hela processen påmint om att en reform inte skulle få leda till försämringar för dem som redan hade tjänstepension, och omedelbart efter beslutet uppvaktade man statsministern för att ytterligare markera denna ståndpunkt. På den privata sidan startade SIF och SALF redan ett par veckor senare förhandlingar med SAF, som först ville diskutera möjligheten att helt ställa sig utanför det statliga systemet. Den möjligheten avfördes emellertid från dagordningen sedan SALF efter mycken tvekan sagt nej.

Parterna konstaterade att ATP, med tillägg av pension från SPP, i många fall skulle leda till höjd inkomst vid pensionering, vilket ju inte var rimligt. Man förhandlade därför fram en ny ”industritjänstepension – ITP” som blev avsevärt billigare för företagen än ATP plus SPP. Med utgångspunkt i den princip som banktjänstemännen och von Zeipel hävdade redan 1925 – att pensionsavsättningar var de anställdas egendom – och SPP:s princip om pensionens ”oantastbarhet” kunde SIF och SALF få igenom ett avtal som innebar att allt som företagen tjänade på reformen skulle växlas ut som löneökningar. Resultatet blev i normalfallet en extra löneökning med 15 procent retroaktivt från 1 januari 1960.

När Nordenskiöld tänkte tillbaka på hur allt hade lösts upp kunde han inte låta bli att nämna Adamsson med viss beundran: ”Jag vet inte hur arbetsgivarna i efterhand har resonerat, men jag tror att Adamsson och SIF lurade dem grundligt i det sammanhanget.”

## Allmänna pensionssystemet

Det allmänna pensionssystemet infördes 1999 efter beslut i riksdagen 1994 och 1998. Systemet ersatte, som nämnts, det tidigare som utgjordes av folkpension och ATP. Den bygger på livslöneprincipen, det vill säga att alla år och alla arbetsinkomster ger pensionsrätt. I ATP-systemet utgjorde däremot de 15 bästa åren av en 30-årig intjänandetid beräkningsgrund. Dessa regler hade tillkommit efter krav från Nordenskiöld och TCO för att tillgodose tjänstemannagrupperna som oftast hade lång utbildning och en positiv löneutveckling. En tanke inom en pensionsutredning på 1980-talet om att öka antalet bästa år till 20 och förlänga intjänandetiden till 40 år hade fallit på grund av motstånd från framför allt Moderaterna och TCO.

När den dåvarande borgerliga regeringen 1991 tog initiativet till en utredning om ett helt nytt pensionssystem uppnådde den ansvarige ministern, folkpartisten Bo Könberg, ganska snart enighet över blockgränserna om att den framtida allmänna pensionen skulle bygga på livslöneprincipen. TCO ställde i detta läge upp tre krav för att stödja livslöneprincipen: pensionsrätt för studier, säkring av avtalspensioner samt att folkpensionen successivt skulle trappas av mot inkomstpension för att inte skapa stora marginaleffekter. Argumentationen bakom hade utvecklats av utredaren Jan-Erik Nyberg i debattskriften *Framtidens pensioner* från 1993. När resultatet förelåg kunde TCO i huvudsak stödja utredningens förslag.

Den politiska enigheten kunde uppnås sedan en rad utredningar hade visat att ATP-systemet var ohållbart. Vid låg tillväxt skulle avgifterna behöva höjas avsevärt för att hålla systemet i balans. Vid hög tillväxt skulle däremot avgiften kunna hållas låg, men då skulle i stället systemet upphöra att ge standardsäkrade pensioner. Dess ekonomiska hållbarhet inför framtiden anses garanterad genom en ”broms” som anpassar systemet till den ekonomiska utvecklingen.

Att reformen kunnat beslutas i bred politisk enighet har väckt positiv uppmärksamhet långt utanför Sveriges gränser.

## Avtalspension

Efter ATP-reformen skiljer man mellan lagstadgad pension och avtalspension. Att SIF och SALF drev igenom påbyggnad på ATP i form av ITP, en i kollektivavtal centralt reglerad pension gällande för hela sektorn, blev normbildande för statlig och kommunal sektor och ledde till den struktur som inledningsvis skisserades och som fortfarande gäller. För SAF-LO-området tillkom avtalspension 1973.

Avtalspensionerna har hela tiden utvecklas under dialog mellan parterna och anpassats till nya krav och förutsättningar. En följd av 1999 års reform är att



Att du har kollektivavtal kan vara värt upp till 80 000 kronor per år. Det är ett av budskapen i Facketförändras.nu och det gestaltas bland annat i en reklamfilm.

avtalspensionerna till och med blivit en viktigare del av pensionssystemet än tidigare, även för tjänstemän med lägre inkomster.

Från lagstiftaren har det dock av och till lagts förslag som TCO uppfattat som hot. Till exempel var dåvarande socialförsäkringsministern Anna Hedborg (S) i samband med den stora reformen inställd på att räkna av garantipensionen i det allmänna pensionssystemet mot eventuell avtalspension, vilket skulle ha drabbat en stor grupp tjänstemän med låga inkomster, ojämna livstidsinkomster och deltidsarbeten. TCO argumenterade framgångsrikt mot detta förslag bland annat genom att hänvisa till att endast personer med avtalspensioner, men inte de som hade privata pensionsförsäkringar, skulle beröras.

Efter reformens genomförande tillsattes en utredning om beskattning av pensioner som emellertid lades ned sedan TCO-organisationerna visat vilka orimliga konsekvenser som skulle bli följden om utredningen fullföljde sina direktiv. Trots detta återkom liknande idéer i maj 2010 i en rapport som utarbetats av en expertgrupp inom finansdepartementet.

Enligt TCO:s tolkning innebar expertgruppens idéer att pensionen för en medelinkomsttagare skulle sänkas med minst 25 000 kronor netto per år. En orsak till den beräknade förlusten för framtida pensionärer var att staten skulle beskatta pensionen i samma ögonblick som facken och arbetsgivaren träffat avtal om pension. I en debattartikel i Dagens Nyheter inför valet i september 2010 skrev TCO:s ordförande Sture Nordh:

– Det betyder också att den enskilde ska betala skatt på en inkomst som han ännu inte fått ut, på pengar som han ännu inte formellt äger. Det är förstås orimligt. Pension precis som lön ska beskattas när den betalas ut.

Han kunde kanske också ha citerat von Zeipel anno 1925: ”arbetsersättningen – den må utgå som nulön eller framtidslön, dvs. pension – intjänas successivt och är den anställdes egendom.”

I rekryteringsarbetet är TCO nu angelägen att visa hur kollektivavtalade pensioner ger tusentals kronor mer i månaden vid pensioneringen för den som i dag är 25 år jämfört med vad som skulle falla ut med en privat pensionsförsäkring.